

MARGES I OBLITS. ELS BALLS DE MÀSCARES AL GRAN TEATRE DEL LICEU

Alicia Daufí Muñoz

Departament d'Art i de Musicologia
Universitat Autònoma de Barcelona.
alicia.daufi@uab.cat

Abstract

This paper will focus on the study of masked balls in Catalonia during the 19th and 20th centuries. The Gran Teatre del Liceu organised masked balls from 1848 to 1936. This fact shows that these kind of celebrations were highly acclaimed by Catalan society. The study of Literature, and the reading of one of the most relevant newspapers in Barcelona at that time, *Diario de Barcelona*, allow a thorough analysis of these carnival events. Moreover, the existence of the Arxiu Històric de la Societat del Gran Teatre del Liceu becomes a remarkable source on this subject. Thanks to the archive it has been possible to ascertain which were the types of dances played in Liceu's masked balls. "Quadrilles", "polkas" and other dances were the most prominent in that time. On the other hand, the composition of this repertoire was mainly of Catalan and French origin.

Keywords: Masked balls, Gran Teatre del Liceu, Barcelona, dance repertoire.

Des de les humanitats sempre s'ha donat pes a aquelles pràctiques culturals hegemòniques, i això ha fet que l'estudi dels balls de màscares i de les festes de carnaval hagi quedat relegat en segon pla. Només s'hi van interessar els folkloristes de la primera meitat del segle XX, i des de l'àmbit acadèmic no s'hi ha prestat gaire atenció. La comunicació que aquí es presenta té la voluntat de situar dins de la musicologia i de les humanitats aquesta pràctica cultural i musical que va ser tan popular a la Barcelona de la segona meitat del segle XIX i de principis del XX.

L'època de carnaval, a cavall de Nadal i de la Quaresma, es convertia en el moment de més disbauxa de tot l'any. Durant les festes carnavalesques, l'alterritat i la transgressió estaven a l'ordre del dia, i la disfressa i la màscara contribuïen a aquest canvi de rol. Fins i tot, fragments literaris escrits a l'època de la celebració d'aquests balls manifestaven aquesta qüestió. És el cas del conte *Le masque*, de Guy de Maupassant (De Maupassant 2004), on un avi que acudeix en un ball de màscares pateix un atac i un metge assistent al teatre l'auxilia i el retorna a casa seva. Allà manté la següent conversa amb la seva esposa:

- Així, doncs, ell se'n va a fer de jove pels balls de disfresses?
- Va a tots, senyor, i m'arriba al matí d'una manera que no es pot imaginar. Sap? És la recança allò que li fa anar i que l'obliga a posar-se una carota de

cartró damunt la seva. Sí, la recança de no poder ser mai més allò que va ser una vegada, i de no aconseguir aquelles conquestes (De Maupassant 2004: 92).

L'existència d'exemples literaris es converteix en una gran eina de treball i d'anàlisi per comprendre com es desenvolupaven els balls de màscares. La seva rellevància era tan elevada que no només es troben exemples literaris francesos, sinó que a Catalunya diversos autors se'n van fer ressò. La troballa de fragments que narrin balls de màscares en novel·les, contes o obres de teatre és relativament fàcil, fet que explicaria la rellevància social que tenien aquestes festes en la societat catalana de l'època. Si la narrativa i el teatre descrivien aquestes pràctiques, això significa que els barcelonins hi mostraven una especial predilecció.

Un dels casos més paradigmàtics és l'obra de teatre *El sarau de la Patacada o «Juan» i Eularia* de Josep Robrenyo (Robrenyo 1914). En aquest sàinet bilingüe, situat a la Patacada, un dels locals de Barcelona on s'oferien balls de màscares, es narren els embolics maritals que es van donar en un ball de carnaval. En el següent diàleg, es fa referència a un ball de màscares, i es descriu com vivien els catalans aquestes festes:

[Carlos]	Lo que me pasma, Don Luis, que entre la bulla, la risa, las máscaras y las danzas, jamás se promuevan riñas.
[Don Luis]	Es carácter catalán: gente alegre y divertida, laboriosa, pero siempre de pendencias enemiga (Robrenyo 1914: 37).

Abans de la creació del Gran Teatre del Liceu, Barcelona ja comptava amb diferents sales i teatres on s'oferien aquest tipus d'activitats carnavalesques. De la dècada anterior a la inauguració del teatre, el 1847, s'han descobert sis locals on es donaven balls de màscares. Es tracta del saló de la Llotja, la Patacada —un local de l'industrial Antoni Nadal, que també es coneixia com a les cases de D. Antoni Nadal—, el Casino Barcelonès, Sant Agustí Vell, la Societat Filharmònica i el Teatre Principal (Daufí 2020). D'aquests, les sales més reconegudes van ser la Llotja i la Patacada. La primera acollia el públic benestant, mentre que a la segona hi assistien especialment els membres de les classes més populars. Joan Amades, a *El carnestoltes a Barcelona el segle XIXè* (Amades 2001), ja manifestava el següent:

Al sarau de Llotja, molt rarament hi concorrien el poble ni els menestrals, els quals preferien anar a la Patacada. Hi havia major llibertat. El poble tenia un gran interès a veure les disfresses i es pot dir que tot el jovent i la gent d'edat acudia als Encants per veure passar les disfresses que anaven al sarau. En aquells temps els jornalers no guanyaven gaire més enllà d'una pesseta de jor-

nal, i el preu de dues pessetes [preu de l'entrada als balls de la Llotja] resultava fabulós. Els humils ni somniaven posar-hi el peu, i era popular la dita:

Al sarau de Llotja,
no s'hi pot anar,
que dues pessetes
costen de guanyar
(Amades 2001: 8-9).

Tenint en compte l'interès que suscitaven els balls de màscares a la societat barcelonina, no és d'estranyar que poc després de la inauguració del Gran Teatre del Liceu, el coliseu de la Rambla se sumés a aquesta moda i oferís balls de màscares a la seva cartellera. El teatre es va inaugurar un 4 d'abril de 1847, i el 26 de febrer de 1848 ja es va donar el primer ball. El mecanisme era senzill: just abans de la temporada carnavalesca, uns operaris col·locaven un empostissat a tota la platea del teatre, i aquell espai es convertia en una sala de ball (Fig. 1).

L'estudi d'aquesta pràctica musical i social s'ha pogut dur a terme gràcies a l'existència i conservació de l'Arxiu Històric de la Societat del Gran Teatre del Liceu. Durant els 150 anys en què la Societat es va encarregar de la gestió del Teatre, el Liceu va generar una gran quantitat de documentació de naturalesa diversa que va quedar emmagatzemada en aquest arxiu. Cal dir, a més, que malgrat l'incendi de l'any 1994, la seva documentació va quedar intacta i es va poder salvaguardar tota. Només la cendra, impregnada en les portades d'alguns documents, testimonia el fatídic incident.

Un projecte de catalogació i digitalització que està realitzant la Universitat Autònoma de Barcelona, juntament amb la Biblioteca d'Humanitats, ha permès posar a l'abast de la comunitat científica i de la societat en general més de 50.000 documents. Les col·leccions conservades són les que fan referència a l'administració, als balls de màscares, als cartells (Fig. 2), a la direcció, a la documentació tècnica, a les escenografies, fotografies, llibrets, partitures i programes de mà.

La preservació d'aquesta documentació fa que el Liceu esdevingui un dels pocs teatres europeus que hagi pogut mantenir les seves sèries documentals completes, i que pugui reflectir l'activitat d'un teatre d'òpera de manera continuada. No cal dir que l'estudi d'aquests documents no només aporta coneixement al món musical i operístic de l'Europa meridional, sinó que també facilita l'estudi social i econòmic de la Barcelona dels segles XIX i XX. És remarcable, també, l'interès tècnic que es desprèn d'alguns documents de l'arxiu, ja que gràcies a ells es pot comprendre l'organització arquitectònica d'un teatre nascut al segle XIX, a més de l'evolució dels seus elements constructius, com ara la calefacció, els ascensors o els sistemes de prevenció d'incendis, per citar alguns exemples.

Un dels documents més significatius que conserva aquest arxiu és el *Diario del Conserje*. Dividit en vint-i-cinc volums, es tracta d'un document on

s'annotava l'activitat diària teatral. El conserge del teatre apuntava tot el que passava cada dia, no només des d'una òptica musical, sinó també logística i política. El buidat d'aquest dietari ha permès conèixer quan se celebraven els balls de màscares i, en algunes ocasions, s'hi ha pogut trobar un breu resum. És el cas del tercer ball de la temporada de 1880, celebrat el 24 de gener, en el qual el conserge es feia ressò del que havia passat aquella nit:

Al terminar la última Americana varios concurrentes pidieron se repitiera, el Director de Orquesta no lo hizo y continuó a Galop final, el público aumentó la gritería y llegaron algunos a amenazar a los músicos levantando las sillas para arrojarlas á la Orquesta – Los músicos acabaron de tocar la Galop y se retiraron – El escándalo prosiguió poco tiempo después – Ningún agente de la Autoridad acudió á sosegar el alboroto (Societat del Gran Teatre del Liceu 1880: 24/l).

La consulta hemerogràfica també ha estat cabdal per a la investigació dels anys que no quedaven recollits al *Dietario del Conserje*. La redacció dels volums d'aquest llibre s'inicia a mitjan 1863, i per això ha estat necessari consultar documents externs a l'arxiu per tal de completar aquestes dades. La lectura del *Diario de Barcelona* és una eina molt útil per a les humanitats, ja que, a banda de ser una de les publicacions amb més continuïtat de Catalunya, prestava especial atenció a la cartellera artística. La naturalesa d'ambdues fonts documentals és diferent: mentre que el diari aportava molta més informació relativa al repertori, la decoració, i tota la qüestió social, el conserge es limitava únicament a indicar que aquella nit s'havia ofert un ball de màscares i, si s'esqueia, anotava alguna informació més. Centrant l'atenció al *Diario de Barcelona*, es destaca la crònica que el rotatiu va publicar en referència als fets ocorreguts del ball del dimarts 20 de febrer de 1855:

En el baile del Liceo de anteayer, una señora que se encontraba en estado interesante, paseando por los corredores del piso principal se sintió desazonada y pocos momentos despues, asistida con el mayor esmero en una de las salas de la Administracion de dicho teatro, dio á luz con toda felicidad un robusto niño. La madre y el recién nacido seguían bien en el día de ayer en su improvisado alojamiento, en donde se les dispensaba toda clase de consideraciones y eran visitados de varias personas amigas. Segun hemos oido decir, la señora que se encontraba en el séptimo mes de su embarazo, hacia solo dos semanas que se hallaba en Barcelona procedente de Cádiz y su esposo acababa de llegar de París. Para vestir al niño, se compraron gorritas y envoltorios en una tienda de la inmediata calle del Duque de la Victoria (Barcelona 21/II/1855: 1554).

Combinant el *Dietario del Conserje* i el *Diario de Barcelona* s'han pogut extreure conclusions importants respecte la pràctica carnavalesca al Gran Teatre del Liceu. Segons la documentació esmentada, el coliseu de la Rambla va oferir balls de carnaval des de 1848 fins el 1936. D'aquest període de vuitanta-vuit anys, només en deu temporades no es va celebrar cap sarau. Dos d'aquests anys tenen una explicació clara: l'incendi que va assolir el teatre el 1861 i l'atac anarquista que va patir el Liceu el 7 de novembre de 1893 van

motivar que no hi haguessin balls el 1862 i el 1894, respectivament. La mitjana anual de balls era de 4,7, tot i que els anys amb més activitat carnavalesca, principalment els del segle XIX, comptaven amb nou balls per temporada. A partir dels anys deu del segle XX va començar una època de declivi on moltes temporades ja no oferien balls i, si n'oferien, la quantitat màxima rondava els tres balls anuals.

Sortosament, l'arxiu també conserva un important corpus de música ballable que permet conèixer quina era la realitat musical d'aquelles festes i de la societat barcelonina de l'època. Als balls de màscares, que comptaven amb la interpretació de l'orquestra del propi teatre, s'hi podia escoltar i ballar tota mena de danses. De l'inventari realitzat a la tesi doctoral *De la transgressió carnavalesca al silenci de la postguerra. Estudi musical, social, cultural i econòmic dels balls de màscares al Gran Teatre del Liceu (1848-1936)* (Daufí 2022), s'ha pogut constatar que les tipologies de ball més freqüents a l'arxiu eren, amb diferència, la quadrilla i la polca. Seguit d'aquestes es troben el xotis, el galop, el vals, el rigodon, l'americana i la masurca. L'origen d'aquestes danses és principalment europeu, esdevenint la zona de Bohèmia i del sud de l'actual Alemanya els enclavaments d'aquests repertoris. Tanmateix, Cuba també pren una part important en el naixement de ballables com les americanes i les havaneres —aquestes últimes, també presents a l'arxiu.

L'autoria dels ballables inventariats és majoritàriament catalana, tot i que també s'observa una important presència de compositors francesos. Una vegada més, la presència de música francesa a l'escena catalana demostra l'intercanvi cultural que es produïa entre ambdós països, essent-ne França el model. Més enllà d'aquest origen català i francès, apareixen molt residualment compositors provinents d'Àustria, Itàlia, Alemanya, Hongria, Bèlgica i Txèquia.

Relacionant l'origen dels compositors amb el de les tipologies de ball, s'observa una transversalitat entre ambdós conceptes. L'origen dels ballables no delimitava qui podia compondre'ls; d'aquesta manera, els compositors catalans també escrivien danses originàries del centre d'Europa. Tanmateix, aquest intercanvi no es va donar mai amb tipologies com l'americana i l'havanera. Del corpus d'obres conservades a l'arxiu no hi ha cap compositor estranger que es dediqués a aquestes dues danses. La composició d'aquestes tipologies requeria, únicament, en autors catalans.

Conclusions

La intenció del present article és la de donar valor a una pràctica musical que ha estat injustament oblidada i apartada de l'esfera social i, també, acadèmica. Els balls de carnaval a Catalunya només han estat estudiats des l'òptica folklorística dels autors de la primera meitat del segle XX. Per aquest motiu, aquest article pretén ser un primer pas per canviar aquesta dinàmica.

Per a l'estudi social és indispensable, com ja s'ha observat anteriorment, l'anàlisi hemerogràfica, però també, la literària. És important no obviar mai els testimonis que signifiquen aquests productes artístics. Malgrat que no són retrats fidedignes de la realitat, esdevenen una eina important per avaluar la rellevància d'aquestes festes. Així mateix, les pròpies descripcions que aporten serveixen de guia per a l'estudi de la documentació de primera mà. Pel que fa a l'Arxiu Històric de la Societat del Gran Teatre del Liceu es converteix en una gran eina de treball i, de fet, en la principal. Les seves magnituds i varietat documental permeten fer una anàlisi molt completa d'aquestes festes carnavalesques.

L'objectiu d'aquest estudi és el de reivindicar aquestes festes carnavalesques, no només pel seu interès musical i cultural, sinó pel pes que van tenir en la societat catalana de l'època. L'estudi dels balls de màscares, amb tot l'engranatge musical i artístic que comportaven, no només permet conèixer una realitat social i cultural oblidada del nostre passat més recent, sinó que també treu a la llum uns repertoris situats als marges.

Bibliografia

- Diario de Barcelona* (febrer 21, 1855), 1554-1555. Barcelona.
- Amades, J. 2001: *El Carnestoltes a Barcelona fins el segle XIX*, Tarragona: El Médol.
- Daufí, A. 2022: *De la transgressió carnavalesca al silenci de la postguerra. Estudi musical, social, cultural i econòmic dels balls de màscares al Gran Teatre del Liceu (1848-1936)*. [Tesi doctoral no publicada]. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Daufí, A. 2020: «El público aumentó la gritería y llegaron algunos a amenazar a los músicos. Estudi dels balls de màscares de carnaval al Gran Teatre del Liceu (1863-1936)». *Revista Catalana de Musicologia*, [en línia], 213-225, <https://raco.cat/index.php/Revista-Musicologia/article/view/383928> (Consulta: 5/1/2022).
- Daufí, A. 2020: «Entre la Patacada y la Lonja. Una aproximación al fenómeno de los bailes de máscaras de Barcelona entre 1836 y 1846 a través del *Diario de Barcelona*», N. Blanco; M. E. Cortizo, i R. Sobrino (eds.), *Microhistoria de la música española (1839-1939): sociedades musicales: Hispanic Music Series*, 3, 133-143. Universidad de Oviedo.
- De Maupassant, G. 2004: *A l'espona del llit*, Barcelona: Edicions de L'Albí.
- Robrenyo, J. 1914: *El Sarau de la Patacada o «Juan» i Eularia*. Sainet bilingüe en tres quadres de costums de primeries del segle XIX, Barcelona: Impremta Artís & Co.
- Societat del Gran Teatre del Liceu. (1880): *Libro del Conserje*. https://ddd.uab.cat/pub/societatliceu/libcon/libcon_a1880@societatliceu.pdf (Consulta: 5/1/2022).

Figures

Fig. 1. Imatge de la sala durant un ball de màscares. Societat del Gran Teatre del Liceu.
<https://ddd.uab.cat/search?cc=societatliceufot&ln=ca&jrec=21&p=societat+del+gran+teatre+del+liceu>

Fig. 2.
Cartell del ball
del 25 de febrer de 1922.
Societat del Gran Teatre del Liceu.
<https://ddd.uab.cat/search?cc=societatliceucar&ln=ca&jrec=11&p=Societat+del+Gran+Teatre+del+Liceu&f=author>